

Ігор Грицьких, Сергій Левченко

ЕВОЛЮЦІЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ЄС З КРАЇНАМИ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я (1995–2005 рр.)

Прагнення українських політиків інтегрувати Україну в ЄС приковує увагу все більшої кількості дослідників до питань, пов'язаних з історією цього унікального політико-економічного утворення. Серед іншого викликають інтерес обставини становлення і розвитку консолідованої європейської зовнішньої політики, яка, власне, й визначає шанси держав-претендентів на приєднання до Союзу.

Враховуючи ж досвід дійсних країн-членів ЄС, можна стверджувати, що тим аспектом, якому приділяється головна увага у планах щодо розширення, є саме аспект економічного розвитку, який не може мислитися без торгівлі. Укріплення торговельних взаємин, які активно формують дієву структуру міжнародних зв'язків, може прискорити входження України в ЄС «де-факто» і зробити юридичне оформлення євроінтеграції справою найближчого часу.

Розуміння цього сприяло активізації європейських студій в рамках луганського центру сходознавства — Науково-дослідного центру імені В. М. Бейліса «Схід-Захід: теорія і історія міжцивілізаційних взаємовідносин», в якому з 2006 р. розпочала діяльність робоча група з вивчення політики ЄС в басейні Середземномор'я, а отже — щодо країн Північної Африки і Близького Сходу. Інтерес до взаємодії цих країн з ЄС був викликаний їх зацікавленістю в розвитку відносин з об'єднаною Європою, а подекуди — і різною мірою реалізованими планами інтеграції (Кіпр, Туреччина) до європейських структур. Ця риса, на наш погляд, поєднує їх з Україною, яка з 2005 року, здається, остаточно визначилася в цьому питанні.

Отже тема, обрана для дослідження, є актуальною. Разом з цим, аналіз історіографії дозволяє упевнитися у недостатній розробленості означеної проблематики.

Лише окремі аспекти європейських інтеграційних процесів та зовнішньої політики ЄС у 1995–2005 рр., стали предметом вивчення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Такі автори як В. Копійка, Т. Шинкаренко, Ю. Борко, О. Буторіна, Н. Шмелев розглядають лише загальні питання інтеграції європейських країн та проблем розширення Європейського Союзу¹, у той час як практика Євро-Середземноморських торговельних відносин залишилася поза увагою. Інші дослідження, серед яких праці О. Ковальнової, Л. Шишеліної та ін., містять аналіз прикладних аспектів євроінтеграції, але також лише в контексті України та інших країн Центральної і Східної Європи².

Спроба заповнити лакуну за рахунок аналізу праць зарубіжних дослідників, таких як Дж. Гальтунг, Н. Дейвіс, Н. Мусис, В. Волес та ін.³, які, у порівнянні з українськими вченими, приділили набагато більше уваги вивченню торговельної політики Європейського Союзу, також не принесла очікуваних результатів. Вони також недостатньо докладно розкрили історію Середземноморської торговельної політики ЄС в 1995–2005 рр.

Отже, важливий напрям зовнішньої політики ЄС в 1995–2005 роках залишився майже недослідженим.

Суттєво збагатити достовірні відомості про предмет дослідження — торговельну політику ЄС щодо країн Середземномор'я в 1995 — 2005 рр. — дозволило використання додаткових документальних матеріалів. Серед таких можна згадати, передусім, опубліковані державні документи, в яких висвітлюється офіційний бік досліджуваних проблем. Таким документом можна вважати «Барселонську декларацію», яка закріпила досягнення цілого етапу в еволюції середземноморської політики ЄС. Також можна згадати про «Рекомендації Єврокомісії з зовнішньої політики щодо Євро-Середземноморського партнерства», «Спільну стратегію ЄС щодо Середземномор'я» тощо. Інформацію суттєво доповнюють різноманітні статистичні відомості служби «Eurostat», Європейського Інвестиційного банку та ін.

Використані документальні матеріали, на наш погляд, дозволяють поставити та успішно реалізувати мету дослідження, яка полягає в спробі виявити характер і зміст торговельної політики ЄС щодо країн Середземномор'я в 1995–2005 рр., а також визначити основні соціально-економічні та геополітичні наслідки й перспективи її реалізації.

Вибір хронологічних рамок дослідження обумовлений тим, що консолідована політика Європейського Союзу стосовно країн Середземномор'я бере свій початок із підписання Барселонської декларації в 1995 р. А в 2005 році — на ювілейній Євро-Середземноморській конференції у Барселоні в 2005 р. — було підбито підсумки десятирічної співпраці. Таким чином, обраний період містить завершений і доволі важливий етап в розвитку досліджуваних процесів.

Дійсно, початок консолідованої політики Європейського Союзу в Середземноморському регіоні можна відраховувати від прийняття 28 листопада 1995 р. Барселонської декларації, де були закладені основи Євро-Середземноморського партнерства майже в усіх сферах. Цілями партнерства стали прискорення темпів соціально-економічного розвитку, покращення рівня життя населення, підвищення рівня зайнятості, зменшення економічного відставання країн Середземномор'я, заохочення регіональної співпраці та інтеграції. Основним засобом досягнення цих цілей було обрано створення зони вільної торгівлі. Це планувалося здійснити через низку заходів. По-перше, партнери декларували необхідність встановлення правил поваги до походження

й сертифікації товарів, захисту прав інтелектуальної і промислової власності та конкуренції. По-друге, визначалася необхідність розвитку політики, заснованої на принципах ринкової економіки та її взаємної інтеграції, враховуючи відповідні потреби та рівні розвитку. По-третє, вважалося за необхідне пристосування та модернізації економіки й соціальних структур до спільних стандартів. Перевага надавалася підтримці та розвитку приватного сектору, покращенню виробництва й розповсюдженню відповідних інституціональних і регуляторних рамок ринкової економіки. Партнери також зобов'язувалися пом'якшити негативні соціальні наслідки, спричинені цими заходами, через сприяння програмам на користь бідного населення. По-четверте, декларувалася підтримка механізмів заохочення трансферу технологій. Зона вільної торгівлі між партнерами повинна була встановитися до 2010 р.⁴

Наступним кроком у реалізації торговельної політики ЄС у регіоні стало укладання двосторонніх торговельних угод із країнами Південного та Східного Середземномор'я протягом 1995–2005 рр. — так званих договорів асоціації. Такі угоди підписано з Алжиром, Марокко, Тунісом, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном та Палестинською автономією. Договори асоціації покликані конкретизувати положення Барселонської декларації й розробити заходи для досягнення поставлених нею цілей. Таке становище надало Середземноморським країнам особливі переваги у торговельних відносинах з ЄС. За класифікацією, виробленою англійським дослідником Вільямом Волесом, політика ЄС у сфері торгівлі передбачала поділ усіх країн на три групи, кожна з яких забезпечувала приблизно третину європейського імпорту. Перша з них — це країни, на які поширювався режим максимального сприяння; друга — нові індустріальні країни, країни з середнім рівнем достатку та бідні країни, на які розповсюджувалася лише стандартна частина загальної системи преференцій; третя — всі інші країни, котрі отримували доступ на Європейський ринок у режимі мінімального сприяння⁵. Країни Середземномор'я відносилися саме до першої групи, тобто отримали можливість користуватися преференціями вищого рівня.

Привілейоване становище цих країн на європейському ринку підтверджувалося та забезпечувалося системою фінансових мандатів, котрі надавалися Європейським Інвестиційним банком. Так, із 2000 р. до 2006 р. загальна сума мандатів для цього регіону складала 6 млрд. 520 млн. євро і була другою після суми мандату для країн-кандидатів на вступ до ЄС (10 млрд. 235 млн. євро). Проте вже на період 2007–2013 рр. було передбачено однакові видатки для обох груп країн у розмірі 8 млрд. 700 млн. євро⁶. Це яскраво свідчило про зростання ролі регіону в європейській економіці. Вказані фінансові мандати, надані країнам Середземномор'я, були призначені для покращення становища приватного

сектору у сфері бізнесу, інтеграції транспортної, енергетичної та телекомунікаційної національних систем до загальноєвропейського простору.

Першу серйозну можливість підсумувати результати Євро-Середземноморського партнерства учасники цього процесу отримали під час ювілейної Барселонської конференції, яка відбулася 27–28 листопада 2005 р. За результатами конференції було прийнято три важливих документа: «Заява президентів», «Кодекс боротьби з тероризмом» та «План дій на 5 років». Останній з названих документів був покликаний конкретизувати основну мету Барселонського процесу, а саме встановлення зони вільної торгівлі в регіоні до 2010 року. Так, пункт 8, підпункт (а) «Плану» обґрунтовував необхідність створення «дорожньої карти» для досягнення поставленої мети. Проект цього документу повинен був містити наступні елементи: конкретні заходи щодо лібералізації торгівлі й виробництва сільськогосподарської та рибної продукції, лібералізацію в торгівлі послугами⁷. У результаті передбачалося поглиблення торговельних зв'язків у напрямках Південь – Північ та Південь – Південь. Учасники визнали високу результативність партнерства та його перспективність.

Аналіз попередніх результатів розвитку особливого партнерства неоднозначні. З одного боку він дозволяє упевнитися в користі нових тенденцій. Так, торгівля з Європейським Союзом склала 74,4% товарообігу Тунісу, 62,7% – Алжиру, 61,2% – Марокко, 49,5% – Сирії, 39,6% – Лівану, 34,6% – Ізраїлю, 30% – Єгипту, 23,7% – Йорданії, 9,6% – Палестинської автономії (за даними на 2001 р.). Щодо загальної суми експорту в країни Середземномор'я, то за період 1995 – 2002 рр. вона зросла з 50,6 млрд. євро до 79,9 млрд. Загальна сума імпорту з Середземноморського регіону за той же період збільшилася з 32,1 млрд. євро до 66,8 млрд.⁸ Разом із тим на прикладі торгівлі сільськогосподарською продукцією ми можемо прослідкувати, що товарообмін із Середземноморськими країнами не є пріоритетним для ЄС: його імпорт з Середземномор'я в 2005 р. сягав 3,174 млрд. євро, що складало лише 5% всього імпорту (порівняймо ці показники з іншими: імпорт з країн Азії дорівнював 7,9%, зі США – 9%). Експорт у середземноморські країни в тому ж році досяг 4,345 млрд. євро або 6,8%, тоді, коли експорт у країни Азії склав 6,3%, в Росію – 8,1%, а в США 20,9%⁹. Загалом можна констатувати збільшення ділової активності в басейні Середземномор'я.

Але одним з наслідків реалізації європейської торговельної політики в Середземномор'ї можна назвати встановлення серйозної економічної залежності середземноморських країн від ЄС. Крім того, попри всі позитиви Євро-Середземноморського торговельного партнерства його навряд чи можна назвати рівноправним. На фоні цього варто розглянути перспективи та значення цієї політики.

Відомо, що зона вільної торгівлі передбачає усунення митних бар'єрів. На перший погляд це є дуже суттєвою перевагою, оскільки значно здешевлює експортні товари в країнах Південного та Східного Середземномор'я, полегшує експорт товарів до країн ЄС, що у свою чергу стимулює розвиток виробництва та торгівлі, а отже й економіки взагалі. Проаналізуймо ці переваги в контексті конкуренції.

На ринку конкурентоздатніші ті товари та послуги, котрі є більш якісними. Крім того, значення має також ступінь механізації та масовості виробництва, високий рівень яких пропорційно зменшує ціну товару чи послуги. Ціна на іноземні товари, котрі можуть бути дешевшими від національних, вирівнюється за рахунок ввізного мита. А якщо навіть це мито не вирівнює ціну, то вводиться додаткове антидемпінгове мито, що підвищує вартість імпортованого товару і таким чином захищає національного виробника. А тепер поглянемо на ситуацію у спільному Євро-Середземноморському економічному просторі. Європейські товари та послуги, котрі безумовно якісніші та дешевші, створюватимуть конкуренцію для інших партнерів і зроблять збитковим їх виробництво.

Природні ресурси тоді дешеві, коли їх достатньо в державі. Оскільки корисних копалин у Південному та Східному Середземномор'ї незрівнянно більше ніж у Європі, то це значно здешевить постачання сировини для високоякісного й висококомеханізованого європейського виробництва. Отже, ЄС знаходиться у подвійному вииграші: по-перше, європейські виробники мають змогу збільшити обсяги експорту своїх промислових товарів та послуг у середземноморські країни, а по-друге, полегшують власне забезпечення сировинними ресурсами.

Взагалі Євро-Середземноморський регіон за термінологією французького історика Фернана Броделя впевнено набуває рис так званого світу-економіки. Ф. Бродель виділив декілька характерних ознак окремих світів-економік. По-перше, кордони світа-економіки проходять там, де починається інша економіка, вздовж певної лінії, а точніше зони, перетинати яку з того чи іншого боку вигідно з економічної точки зору лише у виняткових випадках. По-друге, світ-економіка завжди має певний полюс, котрий знаходиться в центрі скупчення обов'язкових елементів, які забезпечують його ділову активність: інформації, товарів, капіталу, кредиту, людей і т. ін. По-третє, різні зони світу-економіки спрямовують свій погляд до центру: завдяки «поляризованості» вони утворюють сукупність із численними зв'язками. По-четверте, усіякий світ-економіка є складання, сполучення зв'язаних воєдино зон, однак на різному рівні. У просторі вимальовується щонайменше три ареали, три категорії: вузький центр, другорядні, доволі розвинуті області та величезні зовнішні країни¹⁰.

А тепер поглянемо з позиції концепції Ф. Броделя на Європейський Союз. Кордони сучасного європейського світу-економіки ми можемо

окреслити межами вільної економічної зони на Євро-Середземноморських просторах. Саме тут мешканці світу-економіки вигідно здійснюють торговельну діяльність. Вихід за рамки цього кордону дійсно виправдовується лише винятковою економічною доцільністю, в той же час достатньо суворі митні бар'єри ускладнюють доступ на євро-середземноморський ринок небажаних суб'єктів.

Щодо другої ознаки світу-економіки, то центром або полюсом Євро-Середземноморського регіону є безпосередньо ЄС, а точніше так звана «Стара Європа» (Франція, Німеччина, країни Бенілюксу. — *С. Л.*), бо саме тут спостерігається найбільше скупчення капіталу, адміністративних механізмів, інформаційних ресурсів і т. ін. Щоправда за світ-системною моделлю Ф. Броделя у ролі центру виступає, як правило, одне місто. Проте слід враховувати, що ця модель була вироблена на прикладі світів-економік XV–XVIII ст., а з того часу економіка зазнала значних глобалізаційних змін, котрі протягом останніх десятиліть тільки посилюються. Саме тому, на наш погляд, у якості центру європейського світу-економіки можна визначити групу країн «Старої Європи».

Тепер стосовно третьої ознаки. Варто зазначити, що вона характеризує світ-економіку і в сучасних умовах. Так, економічні зв'язки країн Південного Середземномор'я (Алжир, Туніс, Єгипет, Марокко. — *С. Л.*) з ЄС значно перевищують обсяги таких зв'язків між собою. Це підтверджує той факт, що загальні відносини між Європейським Союзом з одного боку, та з іншими країнами регіону — із другого, врегульовані Барселонською декларацією, а двосторонні стосунки між країнами Південного Середземномор'я та Євросоюзом будуються на основі окремих договорів асоціації. Проте внутрішня інтеграція країн Середземномор'я, що не входять до ЄС, залишається недостатньо глибокою. Крім того, наведена вище статистика торгового обігу підтверджує, що напрямок товаропотоку спрямований саме до центру.

І четверта ознака світу-економіки дуже яскраво представлена в економічній структурі Євро-Середземноморського регіону. Так, відносно вузьким центром є вже названі вище країни «Старої Європи», а другорядними, але розвиненими областями, є країни так званої «Нової Європи», тобто країни Балтії та Центрально-Східної Європи. Периферія — це країни Південного та Східного Середземномор'я.

Отже, аналіз джерел і статистичного матеріалу демонструє, що торговельна політика Європейського Союзу в країнах Середземномор'я покликана встановити, розширити та закріпити європейський світ-економіку, центром якого, зрозуміло, буде саме ЄС, який, як наслідок, виходить на якісно новий рівень міжнародного представництва. Відтепер він сам визначає свої пріоритети та реалізує власну самостійну зовнішню політику. Результатом такої політики має стати утворення так званої Єврозони — зони економічно залежних країн. Така система перетвориться на одну з найефективніших систем міжнародної безпеки.

ЄС стає самостійним гравцем на «світовій шаховій дошці», що у свою чергу в перспективі має призвести до формування нового, багатопольярного світового устрою. Проте реалізація торговельної політики Європейського Союзу в країнах Середземномор'я призведе не тільки до геополітичних, але й до глибоких соціально-економічних наслідків. Країни Південного та Східного берегів Середземного моря, котрі раніше відносились до малоперспективних представників «третього світу», зараз мають можливість інтегруватися до європейського економічного простору. Це повинно зменшити соціальну напругу всередині цих країн та їх міграційний тиск на європейський світ. Ефективність такої політики підтверджується тим фактом, що ЄС переносить досвід своєї середземноморської політики на інші держави, у тому числі й на Україну. Це підтверджує концепція «політики сусідства», положення якої майже повністю збігаються з основними принципами Євро-Середземноморського партнерства¹¹.

Подальше вивчення політики Європейського Союзу в країнах Середземномор'я надасть можливість більш повно розуміти розвиток відносин між цією авторитетною спільнотою та Україною, і, що найголовніше, із значною мірою вірогідності їх прогнозувати.

¹ Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. — К., 2001. Борко Ю., Буторина О. Европейский Союз на пороге XXI в.: выбор стратегии развития. — М., 2001. Европа. Вчера, сегодня, завтра. / Отв. ред. Н. П. Шмелев. — М., 2002.

² Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції. Як реалізувати європейський вибір України. — К., 2003. Шишелина Л.Н. Расширение Европейского Союза на Восток и интересы России. — М: Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. РАН, 2006.

³ Johan Galtung The European Community: A Superpower in the Making. — L., 1981. Дейвіс Н. Європа. Історія. — К., 2000. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу. — К., 2005. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі. — К., 2004.

⁴ Barcelona declaration adopted at the Euro-Mediterranean Conference 27–28.11.95 // http://ec.europa.eu/comm/external_relations/eromed/bd/htm.

⁵ Волес В., Волес Г. Вказ. праця, с. 588–589.

⁶ European Investment Bank. Annual Press Conference 2007. — Global External mandates overview for 20072013. — http://www.eib.org/Attachments/general/events/briefing2007_07_externalmandates_en.pdf.

⁷ Five years work program of the Euro-Mediterranean Partnership. — <http://www.euromedbarcelona.org/NR/rdonlyres/E364270B-58D7-44A5-B58D-8FE7672ED397/0/EU-ROMEDWorkProgrFINAL28NOV.pdf>.

⁸ ES News release. — EU trade relations with the 12 Mediterranean partner countries Meeting of Euro-Mediterranean trade ministers in Palermo on 7 July 2003 — http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/july/tradoc_113232.pdf.

⁹ EU Trade in Agriculture. — http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/june/tradoc_129093.pdf.

¹⁰ Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв., Т. 3. — М., 1992. — С. 18–39.

¹¹ Левченко С. Альтернативні форми євроінтеграції: досвід країн Середземномор'я // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми новітньої історії». 23 листопада 2006 року. — Луганськ, 2006. — С. 60.